

Г. А. Бевзо,

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЕКОЛОГІЯ» В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена дослідженню концепту «екологія» в термінологічній системі англійської та української мов. Розкрито значення «концепту» як базового поняття когнітивної лінгвістики та значення концепту «екологія». Визначено особливості вербалізації концепту «екологія» на лексичному та граматичному рівнях у термінологічній системі англійської та української мов. Розкрито когнітивні механізми репрезентації концепту «екологія» в термінологічній системі англійської та української мов.

Ключові слова: термін, термінологічна система, екологічний дискурс, концепт, екологія, вербалізація, когнітивні механізми, англійська мова, українська мова.

Статья посвящена исследованию концепта «экология» в терминологической системе английского и украинского языков. Раскрыто значение «концепта» как базового понятия когнитивной лингвистики и значение концепта «экология». Определены особенности вербаллизации концепта «экология» на лексическом и грамматическом уровнях в терминологической системе английского и украинского языков. Раскрыты когнитивные механизмы репрезентации концепта «экология» в терминологической системе английского и украинского языков.

Ключевые слова: термин, терминологическая система, экологический дискурс, концепт, экология, вербализация, когнитивные механизмы, английский язык, украинский язык.

The article is devoted to research of the «ecology» concept in the terminology system of English and Ukrainian languages. The meaning of «concept» as a base notion of cognitive linguistics and the meaning of «ecology» concept are exposed. The peculiarities of verbalization of the «ecology» concept on lexical and grammatical levels in the terminology system of English and Ukrainian languages are determined. The cognitive mechanisms of representation of «ecology» concept in terminology system of English and Ukrainian languages are revealed.

Key words: term, terminology system, ecological discourse, concept, ecology, verbalization, cognitive mechanisms, English language, Ukrainian language.

Розвиток лінгвістики як науки та звернення лінгвістичних досліджень до вивчення зв'язків мови з людиною, зокрема, процесів мислення людини, набуття нею практично-пізнавальних знань та їх впливу на мову визначає дослідження будь-якого типу дискурсу в аспекті когнітивної лінгвістики. Звернення науковців до проблем комунікації відбувається поряд з вирішенням питань екологічної безпеки й подоланням екологічної кризи, що стає причиною виникнення зв'язку мови з термінологічною системою екологічного дискурсу англійської та української мов. Екологічний дискурс як тип дискурсу передбачає дослідження мови екологів як засобу опису проблем навколишнього середовища, природних явищ, особливостей взаємодії людини з природою тощо.

Відносини між людиною та довкіллям знаходять вираження в мові, зокрема, в засобах вербалізації екологічних термінів на лексичному та граматичному рівнях, оскільки екологічний дискурс охоплює різні форми комунікації екологів, науковців у сфері вирішення екологічних питань та людей, які виступають на захист природи. Ці екологічні терміни відносяться до однієї концептуальної сфери «Ecology/Екологія», яка об'єднує всі лексичні одиниці, що пов'язані з такими поняттями, як: навколишнє середовище, природа, природоохоронна діяльність, законодавство в сфері захисту довкілля тощо.

Метою проведення даного дослідження є визначення особливостей вербалізації концепту «ecology/екологія» в термінологічній системі англійської та української мов.

Різномісним аспектам дослідження поняття «концепту» як базового поняття когнітивної лінгвістики та, зокрема, концепту «екологія» в англійській та українській мовах присвячені роботи багатьох науковців: **І. Кевлюк** розглядає ознаки концепту як одиниці когнітивної лінгвістики. Автор аналізує принципово відмінні підходи до розуміння суті концепту та його структури [3], **Г. Прісовська** [8], **О. Антонок** [8] досліджують актуальні питання когнітивної лінгвістики: мовну картину світу, концепт, аксіосистему. На матеріалі соціо-психолінгвістичного експерименту автори зробили спробу проаналізувати мовну картину світу, де інформантам було запропоновано слово-стимул *вода*; **Н. В. Таценко** досліджує специфічні риси концепту як одиниці когнітивної лінгвістики. Автор аналізує різні підходи до тлумачення концепту та встановлює його функції в процесі пізнавальної діяльності людини [11] та ін.

Дослідження концепту «екологія» в когнітивному аспекті здійснювалося такими науковцями: **Н. М. Айвазові** досліджує створення екологічного термінологічного словника-мінімуму на основі когнітивного підходу. Автор проаналізувала термінологічні моделі та фрейми екологічної сфери в аспекті когнітивної лінгвістики [1]; **Є. В. Іванова** розглядає проблему когнітивних механізмів метафоричного моделювання образу природи в засобах масової інформації. Автор здійснює спробу описати метафоричні моделі природних катастроф, які діють в екологічному дискурсі [2], **М. В. Теплова** досліджує засоби метафоризації термінів комплексу наукових екологічних знань в англійській мові та виявляє регулярні моделі метафоричної номінації [12] тощо.

Проблеми вербалізації концепту «екологія» в мові вивчали багато науковців: **О. Д. Кобилянська** досліджує особливості англомовної вербалізації екологічних концептів «море/океан» [4], **Т. О. Мизин** досліджує особливості вербалізації концепту Weather/Погода в англійській та українській мовних картинах світу [6], **Н. Орлова** досліджує особливості мовної репрезентації концепту *NATURE* в англійській мові. Автор розглядає семантику досліджуваних одиниць як результат категоризації мислення, що вербалізується у вигляді концепту *NATURE* [7], та ін.

Дослідження особливостей вербалізації концепту «екологія» посідає важливе місце у створенні загальної концептуальної сфери екологічної терміносистеми англійської та української мов, адже лексичні та граматичні засоби вербалізації можуть бути як спільними, так і відмінними в різноструктурних мовах. Виявлення мовних засобів вербалізації концепту «екологія» дозволить зрозуміти основні елементи даного концепту та способи його розуміння й відображення в умовах когнітивної діяльності людини.

Формування екологічної терміносистеми англійської та української мов відбувається як результат освоєння понять, що співвідносяться з екологічними сферами та ін. Оскільки пізнання світу базується на когнітивній діяльності людини, результатом її є формування концептуальної сфери, що складається з різних концептів. Основним концептом екологічної терміносистеми англійської та української мов є концепт «екологія». Він узагальнює майже всю сферу екологічної системи, оскільки має широке значення як знання «природи», «навколишнього середовища», «природних явищ», «природоохоронної діяльності» та ін.

Для розуміння поняття концепту та його складових ми дослідили визначення концепту в науковій літературі. Так, О. Кубрякова подає **концепт** як «поняття, що слугує для пояснення ментальних і психологічних одиниць людської свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини» [5, с. 142-143]. О. Селіванова визначає **концепт** як «інформаційну структуру свідомості, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії функцій свідомості й позасвідомого» [9, с. 256]. І.А. Стернін визначає **концепт** як «одиницю концептосфери, яка містить усі ментальні ознаки того чи іншого явища, що відображені свідомістю народу на даному етапі його розвитку, і забезпечує осмислення дійсності» [10, с. 65].

Узагальнюючи вищевказані дефініції **концепту**, ми визначаємо його як одиницю, що характеризується зображенням об'єктивної дійсності, уявлень, понять, знань, набутих у результаті когнітивної діяльності людини, та осмислення їх у призмі національної культури та свідомості. Враховуючи, що концепт об'єднує в собі поняття, образи та смисли, він є тричленим. Структура концепту пов'язана з тим, що він об'єднує в собі практичний досвід на основі певних асоціацій, переосмислень, оцінних смислів, а тому концепт поділяється на певні структурні складові – **фрейми**. З цього погляду концепт може складатися з великої кількості фреймів. Схематично структуру концепту можна представити у вигляді концептуальних полів (Рис. 1.)

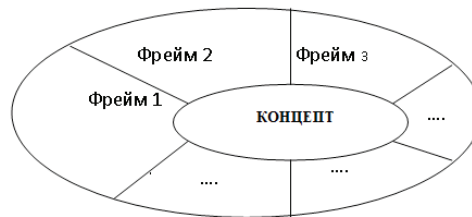

Рис. 1. Структура концепту.

* розроблено автором за даними [8; 11].

Оскільки концепт «Ecology/Екологія», з одного боку, належить до сфери наукового вжитку, а з іншого, є одиницею екологічної терміносистеми, що може використовуватися в системі загальної комунікації, вербалізація даного концепту є неоднозначною. Концепт «Ecology/Екологія» є трикомпонентним і містить у собі понятійний, ціннісний та образний елементи. Понятійний компонент концепту «Ecology/Екологія» пов'язаний з безпосередньою характеристикою об'єкта дійсності, наприклад: *hail – град* означає «frozen rain drops which fall as hard balls of ice» [14]. Ціннісний компонент даного концепту може мати позитивну або негативну конотацію, наприклад: **позитив.** англ. *environmental safety, resource preservation, rehabilitation*; **укр.** *екобаланс, еко-розвиток, екологічна безпека*; **негатив.** англ. *depletion, pollution, hazard*; **укр.** *радіація, екологічна катастрофа, ядерний вибух*. Образний компонент концепту «Ecology/Екологія» визначається асоціативним зв'язком термінів, наприклад: **англ.** *bad ecology* – **укр.** *погана екологія*. Асоціація побудована на загальному значенні лексеми *bad – поганий*: «unpleasant or likely to cause problems» [14].

Дослідження показує, що вербалізація концепту «екологія» як елементу терміносистеми англійської та української мов знаходить своє вираження в повсякденній і міжмовній комунікації та характеризується зверненням до практичної свідомості, а також орієнтацією на буденність та повсякденність. Так, концепт «Ecology/Екологія» охоплює загальні поняття, які властиві для щоденного вжитку та визначаються широкою семантикою, наприклад: **англ.** *weather, air tornado, land, water, wind, sand, sun, moon, rain, snow*, **укр.** *земля, дощ, сніг, вітер, погода, море, вода, річка* тощо. Якщо проаналізувати для прикладу одне з зазначених слів, стає зрозумілим, що термін має широке значення й може використовуватися не лише в екологічній терміносистемі, а й у терміносистемах інших наукових напрямків, що вербалізують концепт «Ecology/Екологія», наприклад, у наступних реченнях:

англ. *The air is strongly polluted nowadays that causes necessity to solve problem of reduction of gases and dangerous waste, which go into the air, people breath.* – **укр.** *Сьогодні повітря сильно забруднене, що зумовлює необхідність вирішувати проблему скорочення газів та небезпечних відходів, які потрапляють в повітря, яким дихають люди;*

англ. *Oxygen and nitrogen are the main gases of the atmosphere that compose the air.* – **укр.** *Кисень та азот є головними газами атмосфери, які входять до складу повітря.*

Когнітивне дослідження даних речень показує, що в першому прикладі, концепт «Ecology/Екологія» вербалізується за допомогою лексеми **англ.** *air* – **укр.** *повітря*. Оскільки в першому прикладі мова йде про

забруднення повітря внаслідок потрапляння газів та небезпечних відходів в атмосферу, це дає можливість припустити, що термін належить безпосередньо до екологічної галузі й виражає негативну конотацію – «забруднення як небезпека для здоров'я або життя людини». У другому прикладі вербалізація терміна **англ.** *air* – **укр.** *повітря* має більш вузьке значення, оскільки мова йде про хімічний склад атмосфери. В цьому випадку лексеми **англ.** *air* – **укр.** *повітря* вербалізують концепт «Ecology/Екологія», який характерний для використання в екологічній терміносистемі та в терміносистемах інших наукових галузей – хімії, фізиці тощо, й має нейтральне значення, оскільки використовуються лише для констатації факту.

Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що екологічна термінологіка формується під впливом свідомості людини та осмислення нею екологічних понять. Оскільки останнім часом до основних проблем у сфері екології належать проблеми навколишнього середовища, вивчення явищ природи, дослідження флори і фауни тощо, у зв'язку з цим можна виділити наступні фрейми концепту «Ecology/Екологія»:

1. Явища природи.

Вербалізація фрейму «Явища природи» пов'язана з позначенням природних процесів, які характеризуються загальністю, з одного боку, та національно-культурними рисами сприйняття, з іншого. Явища природи – це універсальні поняття, оскільки лексичні одиниці для їх позначення наявні в обох досліджуваних мовах: **англ.** *hail, storm, tempest, frost, cloud, snow*; **укр.** *заметіль, буревій, гроза, ливень, завірюха, дощ, мороз, спека, холод, затинок* та ін. Однак, незважаючи на універсальність даного концепту, вербалізація фрейму «Явища природи» зумовлена також національно-культурною специфікою. Наприклад, таке явище природи, як *snow/sніг*, має різні конотації в англійській та українській мовах. Це пов'язано з тим, що в Англії сніг випадає нечасто, на відміну від території України, якій властиві холодні та інколи затяжні зими. У зв'язку з цим, лексема *snow* в англійській мові вживається переважно у своєму прямому значенні: «*soft white pieces of frozen water that fall from the sky in cold weather and cover the ground*» [14].

Натомість в українській мові лексема *сніг* вербалізується великою кількістю різних видів природних явищ, як *хуртовина, крутень, заметіль, хурделиця, завірюха, хуга* та ін. Більше того, в українській мові виникло багато сталих виразів, в основі яких лежить лексема *сніг*: *білий як сніг, звалитися як сніг на голову, взимку снігу не випросиш* та ін.

1. Флора і фауна.

Вербалізація фрейму «флора і фауна» представлена лексичними одиницями на позначення:

✓ усіх видів рослин (флора): **англ.** *group of trees, ash-tree, trees, chestnut, bushes, crops, pine-tree, grass and flowers, forest, mushrooms*; **укр.** *ясен, калина, верба, польві квіти, троянда, базилік* та ін.

Можна зазначити, що для вербалізації фрейму «флора і фауна» характерні лексичні одиниці на позначення родових та видових понять. Прикладом вербалізації родових понять можуть слугувати наступні: **англ.** *animals, insects, birds, marine animals, reptiles; flowers, trees, bushes*; **укр.** *плазуни, земноводні, пенцилії; дерева, квіти*; видових: **англ.** *dove, shark, goat, dog, cat, tiger, giraffe, hippo; oak-tree, maple, fir-tree, white wood, chatomile*; **укр.** *лев, заць, лелека, ведмідь; білий гриб, сосна, дуб*.

1. Навколишнє середовище.

По-перше, вербалізація лексичних одиниць на позначення навколишнього середовища визначається рядом чинників: усвідомленням екологічних проблем та підвищенням розуміння свідомого та дбайливого ставлення до природи, це пов'язано з тим, що забруднення повітря, води, порушення озонового шару тощо становлять загрозу для життя людини. Тому насамперед даний фрейм охоплює лексичні одиниці на позначення власне екологічних проблем, що характеризуються негативною конотацією: **англ.** *radiation, pollution, global warming, ozone layer destruction, water reserves reduction, industrial waste*; **укр.** *забруднення, глобальне потепління, танення льодовиків* та ін.

По-друге, фрейм «навіколишнє середовище» вербалізується за допомогою лексичних одиниць на позначення екологічних катастроф та лих як результат негативного впливу на природу: **англ.** *draught, snowfall, flood, avalanche, volcano*; **укр.** *піщаний зсув, затоплення, посуха, лавина* та ін. У цьому випадку лексичні одиниці також зберігають негативну конотацію.

Окрім негативних конотацій, фрейм «навіколишнє середовище» вербалізується лексичними одиницями, які позначають безпосередньо об'єкти природи і мають позитивне смислове навантаження: **англ.** *grass, sun rays, trees, fresh air, pure water, flowers, warm air, light wind*; **укр.** *небо, квіти, дерево, ліс, річка, гора* та ін.

1. Природоохоронна діяльність.

Вербалізація фрейму «природоохоронна діяльність» пов'язана з прагненням екологів та людей, не байдужих до природи планети, зберегти довкілля. У зв'язку з цим основними засобами вербалізації концепту «Ecology/Екологія» є лексичні одиниці на позначення проблем, на які слід звернути увагу, аби зберегти планету, наприклад: **англ.** *hazardous waste, ozone layer depletion, air pollution, water pollution, fish dying*; **укр.** *кислотний дощ, техногенна аварія, руйнування екологічної системи, вимирання видів, забруднення води/повітря* та ін. Дані лексичні одиниці можуть мати як позитивну: **англ.** *reproduction, regeneration, preservation*; **укр.** *збереження, відновлення, насадження лісів*; так і негативну конотацію: **англ.** *Chernobyl accident, acidic rains, forest reduction*; **укр.** *вирубка лісів, небезпечні викиди в атмосферу* та ін.

Також природоохоронна діяльність пов'язана з громадськими організаціями та державними установами, що займаються вирішенням екологічних проблем, тому вербалізація концепту «Ecology/Екологія» відбувається за допомогою мовних одиниць на позначення програм екологічного захисту, звернень до громадянської свідомості, назв партій та інших установ, законодавчих актів у сфері екології тощо. Наприклад: **англ.** *Green Party, Ecology legislation, Nature protection organization, Environment preservation programme*; **укр.** *Програма збереження чистоти повітря, Програма захисту навколишнього середовища, Партія зелених, Організація з озеленення прибудинкових територій* та ін. В основі вербалізації концепту «Ecology/Екологія» лежать певні

когнітивні процеси. Так, якщо проаналізувати термін «Green Party/Партія зелених», можна зазначити, що термін виник як назва партійної організації, мета якої збереження екології. Лексема *green/зелений* має смислові конотації, адже зелений колір переважно асоціюється саме з природою: *колір трави, колір листя на деревах* тощо.

На граматичному рівні вербалізація концепту «екологія» відбувається за рахунок використання термінів різної структури:

простих: англ. *star, nature, resource, mineral, warming planet, waste, concentration, forestation, desertification, cultivation, disaster, accident, planning*; укр. *грунти, небезпека, ерозія, земля, заповідник, клімат, концентрація, мутація*;

складних: англ. *land-use, nature-utilization, resource-preservation, self-purification, self-regulation, photosynthesis, water-way, air-related, nature-consciousness*; укр. *біогеоценоз, колообіг, біомаса, магнітосфера, метаболізм, орнітофауна, ресурсозбереження, природокористування*,

багатокомпонентних: англ. *forest utilization programme, land-use planning, pollution waste reduction, potentially dangerous waste, non-renewable natural resources*; укр. *система глобального природовикористання, планування відновлення лісових смуг, захист навколишнього середовища, зменшення небезпечних утилізаційних відходів, зменшення небезпечних викидів* та ін.

Підводячи підсумки нашого дослідження, схематично концепт «Ecology/Екологія» можна представити наступним чином (Рис. 2).

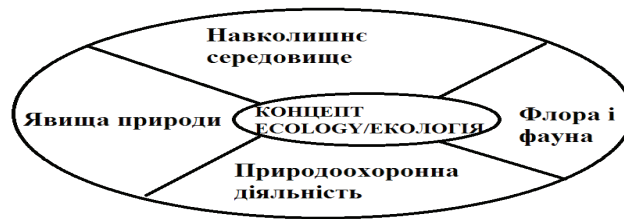

Рис. 2. Концепт «Ecology/Екологія»

* розроблено автором за даними [8; 11].

Вербалізація виділених фреймів відбувається за допомогою лексичних і граматичних одиниць. Лексична вербалізація концепту «Ecology/Екологія» пов'язана з використанням лексичних одиниць на позначення виділених фреймів: явища природи, навколишнє середовище, флора і фауна, природоохоронна діяльність. Ці лексичні одиниці, що вербалізують концепт «Ecology/Екологія», можуть мати позитивні та негативні конотації. На граматичному рівні вербалізація концепту «Ecology/Екологія» відбувається за рахунок використання термінів різної структури: простих, складних, багатокомпонентних. Перспективою подальшого дослідження є аналіз слотів фреймової структури концепту «Ecology/Екологія» в англійській та українській мовах.

Література:

1. Айвазові Н. М. Когнітивні засади створення екологічного термінологічного словника-мінімуму [Електронний ресурс] / Н. М. Айвазові. – Режим доступу : <http://conference.nuos.edu.ua/catalog/files/lectures/13626.pdf>
2. Иванова Е. В. Когнитивное моделирование образа природы в медийном экологическом дискурсе / Е. В. Иванова // Филология. Искусствоведение. Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – Вып. 41. – №7(188). – С. 65-72.
3. Кевлюк І. Концепт як одиниця когнітивної лінгвістики [Електронний ресурс] / І. Кевлюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/2011_95_1/statti/50.pdf
4. Кобылянская А. Д. Англоязычная вербализации концепта Море / Океан (лексикографическое исследование) [Электронный ресурс] / А. Д. Кобылянская. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zrgf/2009_23/index.htm
5. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 141-172.
6. Мизин Т.О. Вербалізація концепту Weather / Погода в англійській та українській мовних картинах світу / Т. О. Мизин // Філологічні науки. Вісник Житомирського державного університету. – 2013. – Вип. 68. – С. 115-118.
7. Орлова Н. Вербалізація концепту NATURE в авторському дискурсі [Електронний ресурс] / Н. Орлова. – Режим доступу : http://www.gusnauka.com/14_NPRT_2010/Philologia/66953.doc.htm
8. Прісовська Г. Підгрунтя об'єктивації концепту / Г. Прісовська, О. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Випуск 52. – С. 59-64.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
10. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65-70.
11. Таценко Н. В. «Концепт» як ключове поняття когнітивної лінгвістики / Н. В. Таценко // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2008. – № 1. – С. 105-110.
12. Теплова М. В. Когнітивні засади метафоричної номінації в англійській термінології комплексу наукових екологічних знань / М. В. Теплова // Англістика та американістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 91-94.
13. Glossary Ecology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : biophysics.sbg.ac.at/glossary/eco-1.pdf
14. Longman dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ldoceonline.com/dictionary/snow_1